

Els sistemes de tractament: una visió interlingüística i aplicada

Neus Nogué, Josep Besa, Lluís Payrató,
Montserrat Sendra (eds.)

UBe

Els sistemes de tractament: una visió interlingüística i aplicada

Els sistemes de tractament: una visió interlingüística i aplicada

Neus Nogué, Josep Besa, Lluís Payrató,
Montserrat Sendra (eds.)

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Índex

Presentació <i>Neus Nogué, Josep Besa, Lluís Payrató i Montserrat Sendra (Universitat de Barcelona)</i>	9
El sistema de tractaments del català <i>Neus Nogué (Universitat de Barcelona)</i>	13
Presente y pasado: las formas de tratamiento del castellano en la investigación lingüística <i>María Samp Pedro Mella (Universidade de Santiago de Compostela)</i>	33
El sistema de tractaments en gallec <i>Aitor Rivas (Universidade de Vigo)</i>	57
El sistema de tractaments del basc <i>Itziar Aduriz Agirre (Universitat de Barcelona)</i>	71
El sistema pronominal dins les formes de tractament en alemany i en altres llengües germàniques <i>Oliver Strunk (Universitat de Barcelona)</i>	87
Formes de tractament en la llengua russa <i>Marc Ruiz-Zorrilla Cruzate (Universitat de Barcelona)</i>	103
Sistemes de tractaments en les llengües romàniques fora de l'àmbit iberoromànic <i>Claus D. Pusch (Universitat de Friburg de Brisgòvia)</i>	117

El sistema de tractaments en la llengua japonesa <i>Makiko Fukuda (Universitat Autònoma de Barcelona)</i>	131
Les formes de tractament en l'àmbit parlamentari <i>Marta Payà Canals (Parlament de Catalunya)</i>	145

Presentació

¿Per què són diferents, els tractaments, en les llengües? ¿Perquè les gramàtiques i les estructures lingüístiques són diferents, o la resposta té a veure més aviat amb les societats i cultures associades a cada llengua? ¿Per totes dues raons?

La vint-i-sisena edició del Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona, celebrada el 26 d'octubre del 2018, es va decidir uns mesos abans que es dedicaria als tractaments per contestar aquesta pregunta i moltes d'altres que sorgeixen a l'hora de reflexionar sobre els sistemes de tractament de les llengües i sobre les maneres d'analitzar-los.

És un tema que no ha passat inadvertit o desapercebut als interessos de la lingüística tradicional i moderna, però que no ha rebut, tanmateix, tota l'atenció que es mereix. I la remarca és aplicable al català, a les llengües romàniques i al conjunt de les llengües del planeta. Durant els últims anys, això sí, està rebent més atenció de l'habitual i, malgrat que aparentment és un tema específic o particular, s'ha convertit en una qüestió molt valorada.

Les raons d'aquest recent interès són diverses. Per començar, i pel que fa a la recerca bàsica, l'anàlisi dels tractaments constitueix un dels temes pragmàtics i sociolingüístics bàsics. L'auge d'aquestes disciplines al llarg de la segona meitat del segle xx i en els últims anys és lògic que hagi anat acompanyat de força estudis que han plantejat, per una banda, la relació dels tractaments amb el fenomen universal de la cortesia (i les conseqüents estratègies de respecte, culturals i idiosincràtiques però també universals) i, per una altra banda, la correlació de les formes gramaticals i lèxiques en què es manifesten els tractaments i les característiques dels grups i les classes socials.

En la dimensió més aplicada, la recerca sobre els tractaments també té camps d'estudi ben evidents: en l'ensenyament i aprenentatge de llengües, per començar, la utilització adequada de les formes de tractament és ben rellevant i determina per tant una habilitat que s'ha de treballar i que sol tenir un espai específic en els manuals tant de primeres com de segones llengües. També hi ha un espai privilegiat per als tractaments en tots els llibres d'estil, tant en referència a registres escrits (el tradicional gènere epistolar però també els recents usos telemàtics) com en registres orals (la conversa pròpia de situacions informals i semiformal, però alhora també els usos orals més formalitzats o solem-

nes). La traducció, per acabar, ens recorda constantment com no és gens senzill confrontar sistemes basats en un sol grau (anglès *you*) amb sistemes basats en dos graus (francès, castellà, etc., amb l'ambivalència corresponent i respectiva del *tu/vostè*), amb sistemes de tres graus (català *tu/vós/vostè*)... i amb sistemes com els de certes llengües orientals (japonès, javanès, etc.), amb una extrema complexitat d'autèntics registres en els quals es concreta la potencialitat (pel que fa a la cortesia) de cada sistema lingüístic.

Les contribucions a aquest volum toquen directament o indirectament bona part dels aspectes esmentats i encara d'altres de complementaris o interrelacionats. Els blocs del llibre responen a les tres sessions que es van fer en la jornada presencial, moderades respectivament per Montserrat Sendra, Lluís Payrató i Núria Alturo, tots tres professors del Departament.

Per encetar l'anàlisi, en un primer bloc sobre els sistemes de tractament a la península Ibèrica, la professora de la Universitat de Barcelona Neus Nogué tracta el cas del català, amb la particularitat d'un sistema de tres graus (*tu/vós/vostè*) i l'intent des de l'Administració de recuperar l'ús d'un *vós* que havia esdevingut molt residual. María Sampedro, de la Universitat de Santiago de Compostella, tracta el cas del castellà, amb l'exemplificació de vacil·lacions entre el *tú* i l'*usted* que no són simples d'explicar, i mostrant una diversitat més notable de la que a vegades se sospita. Aitor Rivas, lingüista i professor de gallec, tracta el cas del gallec (i del portuguès), i Itziar Aduriz, professora de la Universitat de Barcelona, el del basc. En un espai geogràfic relativament reduït, i força homogeni —tret del cas del basc— des del punt de vista de la tipologia, la diversitat interlingüística de les formes de tractament és prou sorprenent.

En un segon bloc, dedicat als sistemes de tractament en les llengües del món, aquesta diversitat, òbviament, augmenta. També és prou obvi que en aquest cas només s'ha donat una mena de pinzellada que vol reflectir, representar o almenys recordar l'extrema diversitat de llengües i tipologies que es podria considerar. Així, el professor de la Universitat de Barcelona Oliver Strunk presenta els tractaments en les llengües germàniques, i el també professor de la Universitat de Barcelona Marc Ruiz-Zorrilla, els tractaments en les llengües eslaves. Claus Pusch (Universitat de Freiburg) fa una exposició sobre els tractaments en les llengües romàniques (centrant-se en les no peninsulars, sobretot el francès) i la professora de la Universitat Autònoma de Barcelona Makiko Fukuda presenta el tema en les llengües asiàtiques, centrant-se al seu torn sobretot en el cas del japonès.

Clou el volum l'article de Marta Payà (lingüista, Parlament de Catalunya) sobre l'àmbit parlamentari. És un exemple perfecte de la dimensió aplicada a uns textos concrets del fenomen dels tractaments. Poques qüestions lingüísti-

ques teòriques tenen també alhora un àmbit d'aplicació tan transcendental com el de marcar la presència dels interlocutors en el text, sigui en traduccions, notícies, lleis o decrets.

Com es demostra en aquest repàs i presentació de les contribucions, la riquesa i varietat en l'anàlisi dels tractaments és prou òbvia. Ens trobem davant d'un fenomen que se situa a cavall entre la gramàtica i la pragmàtica, entre la llengua entesa com un sistema i l'ús que se'n fa. També a cavall d'aspectes sociolingüístics i antropològics, i amb dimensions que ens porten cap a la història i els estudis diacrònics, cap als estudis comparatius i contrastius, i cap a les aplicacions didàctiques o la solució de qüestions d'estil en mitjans de comunicació o en la traducció. Desitgem que aquest volum pugui contribuir decididament a l'assentament d'uns estudis ben necessaris tant en l'àmbit de la lingüística catalana com en el de la internacional.

NEUS NOGUÉ

JOSEP BESA

LLUÍS PAYRATÓ

MONTSERRAT SENDRA

El sistema de tractaments del català

Neus Nogué

Universitat de Barcelona

0. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest capítol és presentar d'una manera panoràmica el sistema de tractaments del català des de dues perspectives principals: d'una banda, quins han estat els usos tradicionals d'aquesta estratègia de referència al destinatari directe i, de l'altra, quins canvis s'hi han observat en les últimes dècades.

Per fer-ho, començaré descrivint succintament les característiques morfològiques del sistema tradicional de tres graus (*tu-vós-vostè*) (§ 1). Tot seguit presentaré la descripció que en va fer Joan Coromines (1971) (§ 2). En tercer lloc, resumiré els resultats que va obtenir Robinson (1980) a partir d'un estudi basat en enquestes (§ 3). A continuació, mostraré els canvis que han tingut lloc en els últims anys en aquest sistema tradicional des de diversos punts de vista: social, funcional i geogràfic (§ 4-5). Tot seguit, resumiré i valoraré el plantejament que fa la GIEC, la nova gramàtica normativa, sobre els usos de les diverses formes de tractament i el compararé amb la caracterització de Coromines (§ 6). I finalment, a mode de conclusió, plantejaré algunes possibilitats sobre la manera com poden evolucionar en el futur pròxim.

1. EL SISTEMA DE TRACTAMENTS DEL CATALÀ: CARACTERÍSTIQUES MORFOLÒGIQUES

El quadre següent resumeix les característiques morfològiques dels pronoms tònic i àton del sistema de tractaments del català.

Tractament	Pronoms tònic		Pronoms àton		Possessius	
	SG	PL	SG	PL	SG	PL
<i>Vostè</i>	<i>vostè</i>	<i>vostès</i>	<i>el, lo, la, l', 'l, li</i>	<i>els, los, les, els</i>	<i>seu - seva</i>	<i>seu - seva</i>
<i>Vós</i>	<i>vós</i>	<i>vosaltres</i>	<i>us, vos</i>	<i>us, vos</i>	<i>vostre -a</i>	<i>vostre -a</i>
<i>Tu</i>	<i>tu</i>	<i>vosaltres</i>	<i>et, te, t', 't</i>	<i>us, vos</i>	<i>teu - teva</i>	<i>vostre -a</i>

A aquestes formes cal afegir-hi els morfemes verbals corresponents a la funció de subjecte: segona persona del singular i del plural per al tractament de *tu*, segona persona del plural per al tractament de *vós*, i tercera persona del singular i del plural per al tractament de *vostè*. Com es pot veure, hi ha diversos casos de sincretisme morfològic, que també afecta la morfologia verbal, entre singular i plural en el tractament de *tu* i el tractament de *vós*.

2. LA DESCRIPCIÓ DE JOAN COROMINES (1971)

En un dels textos que conformen el volum *Lleures i converses d'un filòleg* (1971), i responent a una polèmica sobre l'ús de *vós* i *vostè* com a formes de tractament, Joan Coromines caracteritza breument el sistema tradicional (1971: 88-90), per si «algun català ha perdut l'esma de l'ús dels tres tractaments». Tot seguit presentaré aquest sistema, recorrent a les seves pròpies paraules, i l'il·lustraré, entre altres, amb exemples procedents de l'entrevista biogràfica que Montserrat Roig i Bru Rovira van fer al geògraf Pau Vila (1881-1980) al final de la seva vida. Vila hi evoca múltiples moments i episodis, sovint per mitjà de diàlegs, i l'ús que fa de les formes de tractament es correspon d'una manera clara amb la caracterització de Coromines. Els comentaris de Vila combinen aspectes de la vida quotidiana amb moments cabdals de la història de Catalunya del segle XX, cosa que els proporciona un interès afegit.¹

Sobre el tractament de *vostè*, Coromines diu (1971: 89-90):

Vostè és un tractament cerimoniós, sovint fred i distant, altres vegades no passa de ser molt respectuós. És el propi per a persones de sexes diferents i per als casos de diferència considerable d'edat o de posició social.

[...] *Vostè* podrà convenir a un que tractem amb indiferència o fredor, fins i tot a un enemic, però mai *vós*; podrà també convenir a un amic i igual, si l'amistat és de poc o no és sense reserves.

A l'exemple (1) hi trobem un metge i la mare d'un pacient (la dona de Pau Vila) que es tracten mútuament de *vostè*. A la diferència de sexe s'hi afegeix

1 Pau Vila (1989). «*He viscut!*» *Converses amb Bru Rovira*. Barcelona: La Campana. En cada exemple destaco en negreta les paraules on s'expressa el tractament il·lustrat i n'indico la procedència (PV = Pau Vila), la pàgina i l'any en què van tenir lloc els fets evocats per l'autor. Quan em sembla necessari, subratllo la referència als participants, i introdueixo el context entre claudàtors i en cursiva al capdamunt de l'exemple.

l'estatus del primer. A l'exemple (2) el factor determinant sembla que és la diferència d'edat: Pau Vila tenia 93 anys. A l'exemple (3) la diferència d'edat (Teresa Rovira Comas tenia 20 anys) es combina amb la de sexe. A l'exemple (4), finalment, dos ciutadans truquen a l'Administració i s'adreocen al funcionari que els atén, Pau Vila.

(1) La meva dona tenia un cert temperament, i com que el metge no li curava l'Aureli, ella li va dir:

—Em **deixa** que li apliqui un remei? [...]

—**Miri** —li va dir el metge— **faci** el que **vulgui**, mentre no me'l **cremi**.

(PV 105, 1924)

(2) Al cap de tres dies l'especialista em ve a veure: «però **vostè** de quina fusta **està fet?**».

(PV 83, 1974)

(3) Sanahuja, el funcionari del Parlament [...] posa en mans de la meva filla [...] un paquet de passaports i papers, bo i dient-li:

—**Faci** el favor de tornar-ho als interessats.

(PV 142, 1939)²

(4) [*La matinada següent a la proclamació de la Segona República espanyola, a la Diputació —actual Palau de la Generalitat.*]

A les quatre de la nit, truca un forner de Sants. L'home estava ben esverat:
—**Escolti, escolti...** aquí tenim els carros del pa a punt per sortir i no ens els deixen treure perquè diuen que hi ha vaga general.

—No, home —li dic—. Què vaga general... el que hi ha és festa nacional!

[...] Em truquen des de Sant Andreu:

—**Escolti**, ens hem d'anar a casar a Montserrat i els trens no van. Què podem fer?

(PV 111, 1931)

Sobre el tractament de *vós*, Coromines diu:

Vós [...] és un tractament cordial i decorós alhora, que expressa cert respecte amistós, adequat entre persones d'igualtat perfecta pel que fa a la posició social, al sexe i àdhuc a l'edat; és propi sobretot per a correligionaris i per a companys

2 Antoni Rovira i Virgili (1976). *Els darrers dies de la Catalunya republicana*. Barcelona: Curial. Extret d'un fragment citat pels entrevistadors per comentar amb Pau Vila la fugida dels polítics i intel·lectuals catalans el gener del 1939.

en tots els ordres de la vida, si no hi ha gran diferència en aquells aspectes, també per a amics, àdhuc per a amics de cor, mentre la intimitat no predomini molt sobre el respecte recíproc, i especialment quan l'amistat no data dels anys molt juvenils.

A l'exemple (5) trobem el tractament de *vós* en una conversa entre amics. A l'exemple (6) es pot observar com, malgrat una diferència d'edat de 23 anys, Pau Vila i Joan Coromines es tractaven de *vós*; hi devia prevaldre, doncs, la igualtat en la posició social i probablement l'amistat: en el fragment Vila mostra admiració per Coromines.

- (5) ...em trobo al passar per l'Hospital un amic del Centre que em diu:
 —Escolteu, Vila, **vós** sembla que **voleu** fer de mestre.
 —Home, sí —li dic jo.
 —Que **voleu anar** a Badalona?
 —Prou.
 —Doncs ja **us** en donaré notícies perquè allà volen un mestre.
 (PV 36, 1902)

- (6) En Coromines aprendre de mi! Un dia li vaig preguntar:
 —Home! De què **vau aprendre**?
 I em contesta:
 —Quan vam anar a Sant Pere de Vilamajor i **vós fèieu** les enquestes a la gent perquè fossin ells qui ho diguessin de paraula viva.
 (PV 115, 197?)

La correspondència entre Mercè Rodoreda i Joan Sales permet il·lustrar els usos tradicionals de *vós* i *vostè* des d'una perspectiva complementària.³ Tret de la primera carta de resposta a Sales, en què el tracta de *vostè*, Rodoreda tracta de *vós* el seu editor des del començament (7); Sales, en canvi, els primers mesos alterna el tractament de *vostè* i el de *vós*, en diferents cartes i fins i tot alguna vegada en una mateixa carta (8).

- (7) Estimat amic:
Heu de perdonar-me que no **us** hagi contestat una mica més de pressa. La **vostra** carta...
 (Rodoreda a Sales, 07/06/1961)

3 Mercè Rodoreda i Joan Sales (2008). *Cartes completes* (1960-1983). Barcelona: Club Editor.

(8) Us enviaré galerades tal com **demaneu**.

Digui'm com vol que **li** enviï les 10.000 pts. que **li** deu el CLUB.

(Sales a Rodoreda, 01/12/1961)

Sales se n'adona pocs mesos després de l'inici de la correspondència (9), i temps més tard fa una reflexió que podem considerar metapragmàtica sobre l'ús d'aquestes dues formes de tractament a l'inici dels anys seixanta del segle XX: el retrocés de *vós* a favor de *vostè* ja ha començat (10).

(9) M'adono que tan aviat li dic de *vostè* com de *vós*.

(Sales a Rodoreda, 03/10/1961)

(10) No us estranyeu mai si en una carta us tracto de *vostè*. Probablement de viva veu diria «*vostè*» —perquè el *vós* s'acaba de perdre, «àdhuc» entre escriptors que ja eren darrerament els únics que l'usaven—. Quan us escric, si us dic de «*vós*» és per esma literària, si us dic de «*vostè*» és per esma del llenguatge parlat. No hi veieu mai cap altra significació.

(Sales a Rodoreda, 02/11/1962)

Ben aviat, però, Joan Sales opta pel tractament de *vós* d'una manera sistemàtica per adreçar-se a Mercè Rodoreda en la comunicació epistolar.

Finalment, sobre el tractament de *tu*, Joan Coromines afirma:

Tu és propi per a marit i muller, per a germans i altres parents pròxims, també per a amics molt íntims, sobretot els qui ho són des de la infància; és un tractament que exigeix una franquesa absoluta i sense reserves, sense això és una grosseria (no ho oblidéssim): no crec errar-me en assegurar que el tarannà català no és gens favorable a una gran extensió del tuteig, i que un tuteig precipitat o barroer ens resulta més nociu que facilitador en el progrés d'una amistat.

A l'exemple (11) Pau Vila evoca una conversa amb la seva dona, amb qui el tractament de *tu* és recíproc; i a (12), una altra amb el seu pare, que el tracta de *tu* a ell. A l'exemple (13) Vila s'adreça a una professional de l'educació gairebé cinquanta anys més jove que ell, i a (14), a un dels entrevistadors, també molt més joves que ell.

(11) [*Amb seva dona.*]

Obro el llum. «**Vols** alguna cosa?» «**Fes-me** una aigüeta i **dóna'm** una pastilla».

(PV 163, 1967)

(12) Amb la família hi visc fins que em caso, i, per cert, al pare la cosa li va caure molt malament: «Ara que **comences** a guanyar, **et cases**», em va dir.
(PV 42, 1903)

(13) —Per què ho **fas**, això? —li dic a la Marta Mata.
(PV 61, 197-)

(14) [*S'adreça a un dels entrevistadors.*]
—Al carrer, hi veieu normalment? Els semàfors, la gent...
—Em costa veure-ho amb claretat. És a dir, si **tu véns** de cara a mi, a contrallum, no detallo i no puc distingir la cara fins que **et tinc** a la vora.
(PV, 81, 1977)

Sembla que, en els dos últims exemples, és la diferència d'edat, no esmentada per Coromines, la que porta Pau Vila a tutejar els seus interlocutors. De fet, Coromines parla sempre de relacions socials en què el tractament utilitzat pels interlocutors és el mateix; no fa cap referència al fet que entre pares i fills, o avis i nets, o solters i casats, posem per cas, el tractament solia ser asimètric. Així es desprèn del fragment següent, extret del DCVB (s. v. *vós*):

Refs: —«Casa't, i et diran *vós*»: es diu per indicar irònicament que en casar-se s'adquireix una certa categoria... però també es troben molts inconvenients; la frase es funda en el fet que a Mallorca era usual tractar de tu els fadrins i de *vós* els casats.

Per concloure, Coromines fa les observacions següents:

Passar d'un tractament a l'altre no sempre és fàcil, sobretot entre gent que ja no és ben jove. Una regla de bona educació és deixar la iniciativa al de més edat i al més respectable.

L'únic factor que introdueix alguna complicació en aquestes regles, és el de la vida rural. Fora de ciutat regna una simplicitat en la manera de viure que és pròpia per afavorir el *vós* a despeses del *vostè*, i per això el *vós* en el camp és possible àdhuc entre sexes diferents o entre gent d'edat molt diferent, i allí s'usa *vostè* solament per part del qui es dirigeix a un superior o a un enemic o almenys un que insistim a mantenir a distància. D'aquest ús més freqüent en la ruralia ha sortit la idea errada dels qui creuen que *vós* és «ordinari».

D'aquest fragment se'n poden destacar dues idees: d'una banda, l'edat i la posició social com a variables que intervenen en el canvi de tractament; de

l'altra, la vinculació entre la reducció de l'ús del tractament de *vós* i una valoració negativa d'aquest tractament —s'entén que a les àrees urbanes.

La caracterització de Coromines mostra un sistema en què els factors principals a l'hora de triar una forma de tractament són de tipus social; és a dir, permanents o, com a mínim, duradors en el temps: edat, sexe, posició social, tipus de relació (d'amic a enemic), diferents relacions de parentiu i temps de relació. No recull, en canvi, factors de tipus situacional, que s'expliquen pel grau de formalitat que trobem en una situació comunicativa determinada.

En la mesura que puguin ser el reflex de l'ús tradicional en un context formal, pot ser significatiu observar quins usos es podien trobar en el Parlament de Catalunya durant la Segona República (1932-1938), cosa que ens permetrà comparar-los més avall amb els que s'hi poden trobar en el període actual (a partir del 1980) (§ 4). Les dades s'han extret de Nogué (2018a) i Nogué i Payrató (en procés d'avaluació).⁴

Dels tres graus que conformen el sistema tradicional de tractaments en català, el de *vós* és el que es fa servir amb més regularitat en els debats del ple. El fan servir tant els presidents de la Generalitat i del Parlament com els diputats dels diferents partits, tant per adreçar-se a un sol destinatari (15) com per adreçar-se a diversos (16).

(15) [*Josep Irla a Lluís Companys, 1938.*]

Honorable President de Catalunya: **Vós sabeu** bé que durant el temps de la guerra he ocupat, sense objecció de cap mena, els llocs que m'**haveu assenyalat**.

(16) [*El president Francesc Macià s'adreça a la cambra, 1932.*]

Honorables Diputats: La **vostra** presència ací, com a representants que **sou** del poble...

El tractament de *vós* alterna en aquest mateix període amb la fórmula (*la Vostra Senyoria*, que en procedeix i que, de fet, s'hi usa amb força més freqüència. El *Diari de Sessions* del Parlament el representa normalment per mitjà de l'abreviació *V. S.* en singular (17) i de *VV. SS.* en plural (18).

(17) [*Un diputat s'adreça al conseller primer, 1932.*]

Senyor Lluhí: en l'article 14.è de l'Estatut s'estableix [...] una cosa que també **ha reconegut V. S.**

⁴ Vegeu Payà (2021), en aquest mateix volum, una caracterització detallada dels usos dels diversos tractaments al Parlament Catalunya.